

Secvențe și exprimări actanțiale, poetice și plastice în ritualul caloianului

Anișoara Bălan

MOMENTS AND EXPRESSIONS IN THE CALOIANU'S RITUAL

Rezumat

Caloianul is an intricate ritual, part of the ceremonial of fertilization, belonging to the agrarian traditions who reflect the relation between mankind and nature.

Usually practiced in springtime (especially in the third Tuesday after Easter), and whenever it is necessary in a given time period from April to July, in Oltenia, Muntenia, Dobrogea and Moldova, Caloianul concurs with a specific climacteric season, with great significance for germination and crop growth, its purpose being to provide normal conditions for rainfall.

Practicat de obicei la începutul primăverii (în special a treia marțe după Paști), dar și ori de câte ori este nevoie, într-o perioadă de timp ținând din aprilie și până în iulie, în Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Moldova "Caloianul" coincide cu o perioadă climaterică de mare însemnătate pentru încolțirea și creșterea culturilor, având drept scop asigurarea unor condiții normale de precipitații. El constă într-un ritual complex, care face parte din categoria ceremonialurilor de fertilizare din cadrul obiceiurilor agrare, reflectând, totodată, relația dintre om și natură.

Originea obiceiului și aprecieri lingvistice

Întâia consemnare a Caloianului o datorăm lui Gheorghe Săulescu, fiind reprodusă după însemnările manuscrite rămase de la el¹, consemnare ce provine din Moldova. Însă, cea dintâi contribuție științifică, substanțială, în legătură cu Caloianul a dat-o I. A. Candrea în anul 1920. Autorul se bazează pe materiale provenind din sud-estul Munteniei (județele Brăila, Ialomița, Buzău), din județul Dolj, dar consemnează existența obiceiului și în Moldova, Dobrogea, Mehedinți și Romanați. Analizând elementele ce alcătuiesc structura obiceiului și schema generală a desfășurării lui, autorul le caută corespondențe în tradiția altor popoare:

¹ Dumitru Pop, *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*, Editura Dacia, 1989, p. 146.

la greci, romani, bulgari ruși și cehi, spre a stabili originea obiceiului. El a aflat că bulgarii au o datină asemănătoare cu a Caloianului, că rușii obișnuiesc să îngroape de Sf. Petru, o păpușă numită Iarilo, sau să arunce în apă, jelind ca pe un mort un chip făcut din paie pe care-l numesc Kostroma și că țărani din Boemia aruncă în apă sau îngroapă în grădină, ori la hotar, o păpușă din paie înfățișând moartea. I.A.Candrea a încercat să demonstreze că originea Caloianului românesc se găsește în tradiția strămoșilor noștri romani și anume în sărbătoarea Argeilor când se făceau „vrăji de ploaie” ce i se par foarte asemănătoare cu obiceiul românesc. Tache Papahagi înclină și el, în 1923, către soluția dată de Candrea: „sărbătoarea Argeilor de la romani, care ar fi continuată de români în sărbătoarea Caloianului”², afirmând categoric că: ”Numele acestui obicei al Argeilor la romani, în folclorul român e cel al Caloianului”³.(Argeii erau păpuși de lut sau din papură, având înfățișare omenească, aruncate de romani în Tibru, personificându-i pe grecii care erau urâți de romani). Deci, este posibil, ca obiceiul Caloianului să fie o reminescentă din mitologia romană, ca și Paparudele.

Cercetarea Caloianului înregistrează un pas înainte prin contribuția lui Marcu Beza⁴. Acesta susține că originea obiceiului trebuie căutată în cultul zeului naturii care moare și învie, zeu cunoscut la popoarele vechi sub diverse nume: Tammuz (la babilonieni), Atis (la frigieni), Osiris (la egipteni), Adonis (la greci). Pretutindeni, zeul vegetației, care moare și învie, sta în legătură cu apa. Pornind de la aceasta realitate, biserica l-a identificat pe străvechiul Adonis cu Sf. Ioan Botezătorul care botează cu apă, pe aceasta cale încercând să transforme sărbătoarea păgână în sărbătoare creștină.

Petru Caraman contrazice originea greacă a Caloianului, susținând ca originea obiceiului este una bulgărească și anume: *Kaloiani*, rezultă din cuvântul *kalean*, cuvânt cu care bulgarii vechi numeau păpușa de lut.

G. Ivănescu, în lucrarea: *O influență bizantină sau slavă în folclorul și limba românească: Caloianul*⁵, care privește obiceiul într-un context folcloric mai larg, analizează mai profund datele lingvistice care ne vor ajuta sa stabilim originea obiceiului nostru, susținând că, atunci când o parte din slavi s-au stabilit în Peninsula Balcanică și în vecinătatea lumii romane din Italia și Austria, au împrumutat de la lumea greco-romană, în special din Peninsula Balcanică rezultatele acestui sincretism religios și identificarea se găsește și azi la slavi și români. Numele de Ele sau Ian care se găsește la români și bulgari ca numele sărbătorii Caloianului, ne arată, prin fonetismul lor, în mod sigur, o sursa greacă, populară.

Cuvântul *Caloian* este un cuvânt compus, iar compunerea lui poate fi

² *Ibidem*.

³ *Mic dicționar folcloric*, București, editura Minerva, 1979, p. 73.

⁴ Marcu Beza, *Paganism in roumanian folklore*, London, 1928, p. 32-36.

⁵ G. Ivănescu, *O influență bizantină sau slavă în folclorul și limba românească: Caloianul*, in *Folclor literar*, I, Timișoara, 1967, p.14.

atribuită fie românilor sud-dunăreni, de la care au trebuit sa-l accepte, în acest caz, bulgarii, fie un compus bulgar, pe care au trebuit sa-l accepte românii. Dar este mai probabil că el a fost alcătuit de greci, care însă l-au pierdut ulterior din limbă, împreună cu obiceiul.

Este, desigur, foarte greu de reconstituit drumul pe care l-a străbătut de-a lungul atâtor veacuri, Caloianul dar cred că este binevenită orice contribuție care ne ajută să ne apropiem cât mai mult de adevăr.

Textul narativ

În unele părți din Muntenia cum ar fi Brăila (satul Bărăganu), Ialomița (satul Albești), Buzău exista și astăzi datina ca în fiecare an să se adune în marțea a treia de după Paști, dis de dimineață, copiii cu vastă de peste 6 ani la un loc, (în unele sate participă doar fetele, însă am întâlnit și sate, precum satul Albești unde participau și băieții) și apoi împărțindu-se după vârstă în două sau mai multe cete își aleg fiecare câte un conducător care să facă un om mic de lut.

După ce ei au făcut acest om, care se numește în cele mai multe părți Caloian, Calian, Scaloian⁶, îl pun într-un sicriu mic sau pe o scândură, îl îmbracă în straie țărănești cu opinci și cu căciulă, îl înconjoară cu coji de ouă roșii păstrate de la Paști, precum și cu fel de fel de flori printre care și busuioc, și apoi îl îngroapă pe câmp, prin măracini sau pe malul unei ape.

Înainte de înmormântare unul din copiii se face popă, altul dascăl, iar al treilea duce steagul înaintea popii, adică o trestie cu o batistă albă în vârf, iar mai mulți copii duc sicriul sau scândura cu Caloianul, el fiind urmat de ceilalți copii cu lumânări aprinse în mână plângând și rostind următoarele cuvinte:

Iane, Iane	Cu inima amară
Caloiane!	Și ea că te plânge
Te caută mă-ta	Cu lacrimi de sânge
Prin pădurea deasă	Iane, Iane,
Cu inima arsă,	Caloiane!
Prin pădurea rară	

A treia zi, după ce l-au înmormântat, adică în joia a treia după Paști sau în ziua de Paparudă, se adună copiii iarăși la un loc, se duc la locul unde a fost îngropat, îl dezgroapă și apoi îl bocesc:

Caloiene!	Prin Pădurea deasă
Ene!	Cu inima friptă, arsă
Mă-ta	Prin pădurea rară
Te caută	Cu inima fript-amară;

⁶ Simion Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. I, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p.323.

Îl aduc în sat, și aici îl aruncă într-o fântână, sau îi dau drumul cu sicriul ori scândura, pe o apă curgătoare, urând ca anul să fie ploios și plin de belșug.

Exista un sat în Muntenia (satul Bărăganu) unde Caloianul este frânt în mai multe bucăți și aruncat în fântâni sau ape curgătoare. După ce este aruncat pe apă sau în fântâna, se adună toți copiii la o casă, acolo fac o plăcintă mare, precum și alte bucate, mănâncă și beau împreună din pomana Caloianului, iar pe urmă aduc lăutari și se dau la joc și joacă până de către seară⁷. Dacă copiii sunt mici și nu știu să facă plăcintă, îmbracă un sul de haine femeiești (principiu feminin, fecundator) și se duc pe la casele oamenilor, la casa care se duc, gazdele trebuie să le ude acel sul cu apă, apoi le dau ouă, unt, făină și aceasta se cheamă pomana Caloianului.

Zdrobirea Caloianului sau ruperea lui în bucăți și aruncarea lui prin fântâni, ape etc. vine să confere obiceiului nu numai o mai mare amploare și un grad sporit de complexitate, ci și o idee nouă: aceea de pedepsire a zeului naturii. Poate că la începuturile lui, Caloianul, era dezgropat a treia zi numai dacă, după ce fusese înmormântat, nu plouase, deci zeul nu își duse la îndeplinire misiunea. Cele două rituri s-au constrâns apoi în unul singur, acesta din urmă devenit o simplă secvență a celui dintâi. Astfel „ruga” a ajuns să fie însoțită și de cealaltă alternativă: pedepsirea prin ucidere și profanare a zeului⁸.

În ziua Caloianului „bărbații ară numai până la prânz..., iar de la amiază până seara beau și joacă la cârciumă”⁹.

În alte părți, tot din Muntenia, Caloianul se amai face și atunci când e secetă mare care durează mai multe săptămâni, este îngropat între bozi sau la fântână, cântându-i următoarele versuri:

Caloiene, Iene,	Să umple șanțurile
Caloiene, Iene,	Să crească legumile
Du-te-n cer și cere!	Și toate ierburile.
Să deschidă porțile,	
Să sloboadă ploile	Caloiene, Iene,
Să curgă ca gârlele,	Caloiene, Iene,
Zilele și nopțile,	Du-te-n cer la Dumnezeu
Ca să crească grânele	Ca să plouă tot mereu,
	Zilele și nopțile,
Caloiene, Iene,	Să dea drumul roadelor,
Caloiene, Iene,	Roadelor, noroadelor,
Cum ne curg lacrimile,	Ca să fie îmbelșugată
Să curgă și ploile,	Țara toată, lumea toată!
Zilele și nopțile,	

⁷ *Idem*, p. 324.

⁸ Dumitru Pop, *op. cit.*, p. 168.

⁹ G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, Buburești, 1985, p. 209 și pp.211-212.

Deoarece plânsul este obligatoriu, copiii se freacă la ochi cu ceapă spre a provoca mai multe lacrimi, densitatea ploii fiind comparată, metaforic, cu densitatea lacrimilor (Cum ne curg lacrimile/ Să curgă și ploile).

În unele locuri, i se adresează versurile cântate cu jale la morți adăugându-se:

Iene, Scaloiene!	Să dea Domnul, ca un sfânt,
Tinerel te-am îngropat,	Apă multă, să ne ude,
De pomană că ți-am dat,	Să facă poame multe!
Apă multă și vin mult,	

Tot cam așa s-a practicat, și se practică încă, datina și în Moldova. Fetele și femeile fac o statuie de lut, mare, cam de-o palmă, pe care o numesc Calian. Îi fac un sicriu, îl învelesc în giulgiu și îl duc la un mormânt făcut special pentru el, bocindu-l:

Iani, Iani!	Printre toate văile,
Caliani!	Umple-se fântânele
Ia cerului torțele	Să răsară grânele,
Și deschide porțile	Florile, verdețele,
Și pornește ploile	Să crească fânațele
Curgă ca șuvoaiele,	Să adape vitele,
Umple-se pâraiele	Fie multe pitele

Îl înmormântează pe Calian, și apoi făcându-i comândarea (pomana) se ospătează.

În localitatea Vultur, județul Constanța în joia din săptămâna a patra de după Paști se face Caloianul. Copiii din sat fac o păpușă din lut și o acoperă cu petale de flori și busuioc. Caloianul este purtat apoi până la gârla satului. În fruntea alaiului stau bocitoarele și groparul, iar copiii sunt cei care joacă aceste roluri. Odată ajuns la gârla satului, Caloianul este lăsat pe apă. Și, ca după orice înmormântare creștinească, pomana nu poate lipsi. Plăcintele din lapte gras sau ghizmanele sunt la mare cinste. Despre personajul mitologic numit Caloian sau Scaloiian, bătrânii din Dobrogea spun că a fost un tânăr frumos care a murit prea devreme, iar jalea a fost atât de mare încât până și cerul a plâns la înmormântarea lui. De aici și credința că poate aduce ploaia.

Tot în Dobrogea, în localitatea Gârbiciu, județul Constanța, ne apare și o variantă a ritului „Tatăl soarelui” și „Muma ploii” rit confundat adesea cu cel al Caloianului. Obiceiul se practică a treia marți după Paști, asemenea Caloianului, dar se făceau patru chipuri din lut și se așezau într-un sicriu fiind îngropate după toată rânduiala, cu bocete. Joi, a treia zi, două dintre chipuri se dezgropau și se

aruncau în apă, celelalte se lăsau în pământ¹⁰.

Indiferent de termenul sub care erau cunoscute în mediul folcloric, cele două rituri pot fi deosebite cu ușurință, după numărul păpușilor ce intrau în componența lor și după textul ce le însoțea. Astfel, când avem o singură păpușă și când se interpreta cântecul caracteristic (incantația), avem de-a face cu ritul închinat zeului naturii și vegetației devenit cu timpul un zeu stăpânitor al ploilor, și anume Caloianul, când apar două sau mai multe păpuși, avem de-a face cu ritul „tatăl soarelui” și „muma ploii” căruia i s-au asociat frecvent diferite elemente cu caracter vrăjitoresc. Cu toate acestea, informații culese din Oltenia în anii 70-80 cuprinse în lucrarea *Sărbători și obiceiuri*, vol. I Oltenia editată de Academia Română Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu” nu fac diferențierea pe care o face Dumitru Pop între Caloian și cele două secvențe rituale, sau ritualuri „Muma Ploii și Tatăl Soarelui”.

Deși Caloianul este considerat un obicei păgân, el își găsește corespondentul și în riturile de ploaie oficiate în plan creștin: „ruga de ploaie” făcută de preot în țarini și la care participă întreg satul, rugă adresată de regulă sfântului patron al bisericii, al cărui chip (icoană) era purtat în procesiune, era urmată, în cazul în care seceta persistă, de furarea icoanei sau statuii sfântului și de aruncarea ei într-o gărlă sau de expunerea ei în fata soarelui arzător.

Limbajul poetic este, de fapt, așa cum s-a remarcat deja, o invocație, o rugă menită să atragă, să „dezlege” ploaia prin intermediul unui meditator divin, fie el zeu, sfânt sau altă entitate magico-mitică. Trebuie să precizăm că invocația are loc înainte de îngroparea Caloianului, cel menit să faciliteze și să aducă ploile care „dădeau drumul roadelor”.

Din această perspectivă Caloianul trimite, fără dubii, și la ritualurile creștine, bisericești, la așa-zisele rogații (la catolici) sau ierurgiile (la ortodocși), dar, desigur, și la alte practici magico-ritualice arhaice. Oricum, dincolo de divergențele semnalate deja cu privire la originea Caloianului, trebuie să concluzionăm că ne aflăm în fața unei exprimări sincretice, complexe și misterioase. Se contopesc și se sedimentează aici, la niveluri diferite (actanțial, muzical, poetic și plastic) elemente și limbaje pe care le regăsim și în alte rituri și ritualuri de trecere sau calendaristice. Unele secvențe din Caloian trimit la colind sau, mai ales, la ritualul de înmormântare, la cântecele funerare.

Spre exemplu, câteva elemente simbolice cum ar fi aruncatul păpușii în fântână, sau frângerea ei și aruncatul pe ape curgătoare sugerează călătoria

¹⁰ Dumitru Pop, *op. cit.*, p. 168.

mortului spre spațiile de dincolo. Se știe foarte bine că, că tot la nivel simbolic, fântâna este asimilată izvorului și reprezintă un mijloc sigur de „transport” spre extramundan. În Câmpia Olteniei și Muntenia exista obiceiul ca din prima recoltă de grâu să se facă un colac „curat”, care se rupea și se arunca în fântână. Și aici este vorba despre o ofrandă. În Caloian avem de-a face cu o simbolizare a sacrificiului, cu un simulacru sacrificial, cu un ludens sacrificial. Textul poetic confirmă această concluzie.